

Violetta JAROS

„Przyjdzie czas, że inaczej kiedyś historia polska pisaną będzie i stanie się jasno, co dziś jest ciemno, a ciemnym będzie, co dziś jasno u Naruszewicza wyczytujesz.”¹

Uwagi o języku pism Joachima Lelewela (kategoria *nomen agentis*)

Joachim Lelewel znany jest powszechnie jako polityk, działacz społeczny, nauczyciel, ale przede wszystkim jako wnikliwy badacz i uczony o wszechstronnych zainteresowaniach. Poświęcono mu wiele opracowań, organizowano konferencje naukowe, ale nikt jeszcze nie podjął się omówienia i scharakteryzowania właściwości językowych wielkiego uczonego, jego stylu naukowego. A był Lelewel „zdziełcą” oryginalnym pod względem językowym, szczególnie w zakresie słowotwórstwa, dlatego niniejsze opracowanie stanowi próbę uchwycenia jego upodobań dotyczących słowotwórstwa rzeczowników w zakresie nazw wykonawców czynności. Materiał językowy zebrany został na podstawie czterotomowego dzieła pt. *Polska wieków średnich czyli Joachima Lelewela w dziejach narodowych polskich postrzeżenia*, będącego zbiorem prac z zakresu polskiego średniowiecza, które Lelewel uporządkował i wydał drukiem u schyłku swego płodnego życia w latach 1847–1855 nakładem poznańskiego księgarza J.K. Żupańskiego. Analizie poddane zostały tylko te formanty, które wykorzystane zostały do utworzenia co najmniej dwu formacji, pominięto zupełnie sufiksy pojawiające się okazjonalnie. Ocena językowa poszczególnych typów słowotwórczych rzeczowników stanowiących kategorię *nomina agentis* występujących u Lelewela możliwa była przy wykorzystaniu materiału porównawczego z XVIII i XIX wieku. Podstawę stanowią tu słowniki języka polskiego Lindego i *Słownik warszawski* oraz monografie językowe innych pisarzy, zarówno osiemnastowiecznych, takich jak: Bohomolec, Karpiński, Książnin, Jabłonowski, Beniśławska, Staszic, jak również współczesnych Lelewelowi twórców dziewiętnastowiecznych, a więc Chodźki, Syrokomli, Słowackiego, Jeża, filomatów i filaretów².

¹ Z listu Lelewela do Leonarda Chodźki, 1835 r. Por. *Listy emigracyjne J. Lelewela*, t. I, Kraków 1948, s. 375.

² J. Węgier, *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań 1972; K. Kwaśniewska-Mżyk, *Język Franciszka Karpińskiego*, Warszawa–Wrocław 1979; J. Brzeziński, *Język Franciszka Dionizego Książnina*, Zielona Góra 1975; J. Zieniukowa, *Z dziejów polszczyzny literackiej w XVIII wieku. Język*

Za nadrzędną przyjęto klasyfikację materiału ze względu na poszczególne formanty, w obrębie których omówione zostały typy słowotwórcze rzeczowników, dlatego *composita* i derywaty, których podstawę stanowiły wyrażenia przymikowe, rozpatrywane są w obrębie tychże sufiksów. Obok każdej nazwy podawana jest jej lokalizacja w tekście (cyfra rzymska oznacza numer tomu, zaś cyfra arabska odpowiednią stronę), podawane jest też znaczenie nazwy (w przypadku nazw współcześnie niejasnych) i uwagi o występowaniu lub niewystępowaniu formacji w słownikach i wyżej wymienionych monografiach. Cytaty ograniczone zostały do minimum. Przywoływane są jedynie wtedy (z zachowaniem pisowni tekstu), gdy słowniki nie notują formy lub znaczenia, w jakich wyraz występuje u Lelewela, albo jeżeli w SW opatrzony jest on kwalifikatorem rzadki lub staropolski i wreszcie, kiedy SW przytacza przykłady tylko z Lelewela.

Mimo tych zabiegów wnioski nie zawsze mogą się okazać wystarczające i właściwe, a to dlatego, że – jak się okazuje – wielu formacji słowniki nie poświęcają i trudno wobec tego ustalić, czy w takich przypadkach mamy do czynienia z neologizmami autora, czy też są to wyrazy przejęte ze współczesnego języka mówionego, ale nigdzie nie zarejestrowane. Podobnie dwojaka interpretacja możliwa jest w przypadku wyrazów odnotowanych w SW jako rzadki i zilustrowanych cytatami z Lelewela. Dla takich formacji J. Trypućko rezerwuje termin *indywidualizm*³. A oto przegląd poszczególnych typów słowotwórczych należących do kategorii *nomina agentis*:

Przyrostek –acz:

Wiek XVIII przyniósł znaczne ożywienie produktywności formantu – acz. Wskazują na to min. przykłady u Karpińskiego i w słowniku L⁴. W języku Lelewela omawiany sufix także wykazuje dużą częstotliwość. Od podstaw czasownikowych tworzy przede wszystkim nazwy działacza⁵: **badacz** II 56; **bazgracz** I 368; **dopisywacz** II 236 'ten, co dopisuje' L i SW nie notują ... *dopisywacz*, *list właściwy Jana wcale o zabójstwie niemówiący zatracił i zniszczył ...*; **działacz** II XIV; **gadacz** I 243; **jednacz** III 79; **objaśniacz** I 120; **oddziaływacz** II 4 'ten, co oddziaływa' L nie podaje, SW cyt. Lelewela *Długiego czasu, częstego prawd powtarzania potrzeba nim staną na równi z przeciwnym sobie oddziaływaczem*; **odlewacz** II 424; **odwiedzacz** II X; **opisywacz** I 245; **opowiadacz** II XIV; **plwacz** III 69; **podpalacz** II 287; **podzielnacz** II 45 'ten, co podziela' L, SW jako rzad. *Cooperator imperii, podzielnacz dostojności cesarstwa (...) [Bolesław] wojował i zdobywał...*; **posiadacz** I 271; **posługacz** IV 314; **postrzygacz** IV 62; **poszukiwacz** I 322; **powstrzymywacz** II 309 'ten, co powstrzymuje' L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Bez wątpienia powstrzymywaczem takim był Bolesław wielki...*; **powtarzacz** I 137; **przeciagacz** I 18 'ten, co przeciaga; kontynuator' L nie notuje, SW cyt.

pism Jana Jabłonowskiego wobec ówczesnych przepisów normatywnych, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968; T. Brajerski, *O języku „Pieśni” Konstancji Benisławskiej*, Lublin 1961; S. Szober, *O języku Stanisława Staszica*, [w:] S. Szober, *Wybór pism*, Warszawa 1959, s. 98–168; H. Turska, *Język Jana Chodźki*, Wilno 1930; J. Trypućko, *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza)*, t. 2, Uppsala 1957; A. Boleski, *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, Łódź 1956; W. Doroszewski, *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego)*, Warszawa 1949; Z. Kawyn-Kurzowa, *Język filomatów i filaretów. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.

³ Por. J. Trypućko, op. cit., s. 272.

⁴ Por. K. Kwaśniewska-Mżyk, op. cit., s. 31; a także F. Peplowski, *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI w.*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1974, s. 76.

⁵ Por. J. Kobylińska, *Nazwy działacza na –acz*, „Język Polski” LII 1972, z. 2, s. 104–112.

Lelewela *Jego kronika [Nestor]* zamyka się rokiem 1116, od którego jinni kontynuatorowie, **przeciągacze**, kontynuować go zaczęli.; **przejistaczacz** I 19 `ten, co przeistacza` L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Nie są to przeciągacze, a tym mniej Nestory, ale przemieniacze, przejistaczacze swych poprzedników i Nestora.*; **przekładacz** IV 213; **przemieniacz** I 19; **przepisywacz** II 87; **przerabiacz** II 325; **rozpatrywacz** IV 271 `ten, co rozpatruje` L i SW nie notują *Z tego trudu biegłego rozpatrywacza, dajemy figurę a z opisu wyciąg...*; **rozwijacz** IV 56 `ten, co rozwija` L nie notuje, SW nie podaje znaczenia *nomen agentis*, ale część składowa zgrzeblarki` *Jeden z najsilniejszych rozwijaczy, ostatecznie uzupełniającej się nauki: czuwał nad Polską.*; **stwarzacz** I 418 `stwórca` L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Pod nazwą stwórcy, stwarzacza (...) [Radigast] stał w mieście Redarów.*; **tlomacz** II 355 // **tlómacz** I 181; **trębacz** III 167; **tulacz** II 450; **wyciągacz** IV 483 `ten, co robi wyciągi; wypisuje` L, SW cyt. Lelewela *...ale na jinny powolał się przykład w którym Mateusz (...) za powtarzacza, wyciągacza z kronik uchodzić może.*; **wykładacz** I 120; **wymyślacz** I 273; **wypisywacz** II 87 `ten, co wypisuje` L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Aż w XIV wieku najprzód, przepisywacze czyli wypisywacze dawniejszych kronik (...) zapewniają...*; **zalecacz** I 117; **zamawiacz** IV 275; **zapisywacz** II XIV; **zbieracz** I 155; **zmieniacz** IV 359; *composita*: **współposiadacz** III 53 L nie notuje, SW; **współubiegacz** I 176 L i SW nie notują *...szydlercze porównanie niegodnego osiągnięcia tronu przez Leszka, z nieszczęśliwym współubiegaczem.* W zasadzie wszystkie prezentowane tu rzeczowniki poza *dopisywacz, rozpatrywacz, współubiegacz*, poświadczane są w obu słownikach lub przynajmniej w SW, gdzie często jako ilustracja pojawiają się cytaty z Lelewela.

Przyrostek –arz:

Sufiks –arz tworzy nazwy działacza a) od podstaw czasownikowych: **drukarz** III 217; **handlarz** IV 375; **pisarz** II 5; **rzeźbiarz** IV 291; **szttycharz** IV 296; **włódarz** IV 77 `rządcą w posiadłości ziemskiej` L, SW jako stp. *...włódarze i wyżsi namiestnicy (...) więcej zawsze mieli spraw, wieśniaczych...;* **wymieniarz** IV 459 ? `ten, co wymienia` L i SW nie notują *Dla zmiany, wymieniarze trapescitae numularii, monetarii, urzędowanie upoważnieni...;* b) od podstaw rzeczownikowych, w ujęciu autorów *Gramatyki historycznej języka polskiego* tzw. nazwy zawodowe, a więc rzeczowniki nazywające osobę, a motywowane nazwą miejsca, narzędzia, wytworu czynności itp.⁶: **dziejarz** IV 33 `dziejopis` L nie notuje, SW cyt. Lelewela, filomaci *Porzucmy później piszących dziejarzy naszych...;* **kronikarz** II 17; **myncarz** IV 359 `mennicznik` L, SW jako stp., Syrokomla *Nie znaczą one miejsca mennicy, ani jej miasta nazwy; ani myncarza...;* **mythologarz** I 375 `mitolog` L nie notuje, SW cyt. Lelewela, u filomatów mitologista *A ruscy mythologarze, niewzgardzają się odnosić do czasów bałwochwaltwa...;* **okładkarz** IV 472 `rzemieślnik robiący okładki` L i SW podają tylko okładnik *W ten rękopism, sposzywający arkusze tego voluminu okładkarz (introligator), wetknął...;* **ówczarz** IV 148; **rocznikarz** IV 479; **ramiarz** IV 282; **skotarz** IV 148; **zbrodniarz** I 320; **żywociarz** II 29 // **żywociaż** II 131 `żywotopisarz` L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Żywociarza powieść o śmierci świętego Stanisława, wzięta z Mateusza.* Formant –arz należał w przeszłości do mało produktywnych, co widać również u Lelewela.

⁶ Por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955, s. 199–200.

Przyrostek –ca:

chwalca II 284; **dawca** IV 475; **dozorca** II 375; **dzielca** IV 228 'ten, co dzieła tworzy, twórca' L i SW nie notują *Są co chcieliby Sławian za dzielców i literatów, a gdy jich książę nie ma, wywołują...*; **dzierżawca** IV 32; **klamca** II 77; **konawca** II 53 'wykonawca; ten, co wykonuje jakąś czynność' L i SW nie notują *...a koniecznie króla miano piastowali, jako ozorcy i zwierzchnicy licznych konawców jich władzy...*; **mwca** I 116 'ten, co wypowiada mowy; rzecznik' L, SW jako stp., Słowacki, u Syrokomli *mwca // mówca W jinnych razach erudycją podobną wkłada w usta mówców.*; **nabywca** IV 336 'ten, co nabywa' L, SW; **nadawca** II 87; **następca** II 4; **nazierca** I 418 L tylko nazierać = patrzeć z góry na dół, naglądać, SW nie notuje *Stworzyciel, twórca, zwerica, jest (...) naziercą swego dzieła.*; **oprawca** III 29 'sługa miejski do łapania złodziei' L, SW jako rzad. *...okrutne kary, wypalenie czy wylupienie oczu, przylamanie zębów, przybicie gwoździem, zawieszenie, wymagały oprawców, coby je dopełnili.*; **ozorca** II 53 'nadzorca, inspektor' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *...króla miano piastowali, jako ozorcy i zwierzchnicy licznych konawców jich władzy...*; **potwarca** III 318; **przesłowca** II 70 'ten, co przesłowił' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *...już odtąd i przesłowcy jego i tych przesłowców dalsi przesłowcy, o tym w całości powtarzali...*; **przestępca** II 20; **prześladowca** I 293; **przystawca** IV 80 'człowiek przystawiony przy kim dla dozoru lub usługi' L nie notuje, SW cyt. Lelewela *Powolywanie na przystawców ludzi z gminu (...) było ostatnią usilnością do utrzymania współkierownictwa sprawiedliwości...*; **rajca** IV 148; **rządca** II 268; **sprawca** II 101; **stwórca** II 11; **twórca** IV 177; **wdzierca** IV 10; **wychojca** IV 496 'wychodźca' L i SW nie notują, w SW tylko stp. wychojstwo *Po takich kolejach. Dacja (...) przepelnioną była licznymi populacjami, wychojcami różnych ziem, licznym ludem...*; **wydawca** II 247; **wynalasca** IV 427; **wyznawca** II 437; **zabójca** II 76; **zdobowca** IV 11; **zdrajca** II 284; **zdzielca** IV 471 'autor' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *Nieraz myślałem czyby onego Tharskę za zdzielcę annalów nie uznać...*; **zierca** IV 278 'ten, co ogląda' L i SW nie notują *...dla Jana światła wieczystego ziercy, pozostaje orzel...*; **znawca** IV 207; **composita**: **bałwochwalca** II 15; **ludobójca** II 82 'morderca' L, SW jako rzad. *...wtargnął za Łabę i krajinę całą (...) jak fałszywy chrześcijanin, ludobójca, tyran (...) srodze lupił.*; **nowowierca** I 255; **obrazoborca** I 382; **obrazochwalca** I 382; **ojcobójca** III 108; **prawodawca** III 46; **prawoznawca** IV 93; **samowładca** III 51; **stryjobójca** I 296; **wielkorządca** II 368; **winowajca** III 22; **współwyznawca** II 437 L i SW nie notują *Poznajdywali oni swych współwyznawców w głębi Asji i niezmordowanie z nimi utrzymywali stosunki.*; **zloczyńca** IV 155. Formant –ca wyspecjalizowany jest w tworzeniu nazw osobowych wykonawców czynności. Tworzone są one od różnych klas tematycznych czasowników. Jedynie rzeczowniki *dzielca* i *zdzielca* uznać należy za pośrednio modyfikowane czasownikiem – bezpośrednio ich podstawę stanowi rzeczownik dzieło. K. Kwaśniewska-Mżyk stwierdza, że formant –ca już od XVI w. należał do produktywnych, często tworzone nim wyrazy o dużym ładunku uczuciowym, chętnie wykorzystywane w literaturze religijnej⁷. Współcześnie typ ten R. Grzegorzczkowska⁸ zalicza do nieproduktywnych, wyjątek stanowią złożenia z tym sufiksem. Większość z prezentowanych formacji udokumentowana jest w obu słownikach lub SW, z wyjątkiem *dzielca*, *konawca*, *nazierca*, *wychojca*, *zierca*, które uznać należy za nowotwory i przypisać oryginalności Lelewela w zakresie słownotwórstwa.

⁷ Por. K. Kwaśniewska-Mżyk, op. cit., s. 31.

⁸ Por. R. Grzegorzczkowska, *Zarys słownotwórstwa polskiego. Słownotwórstwo opisowe*, wyd. 6, Warszawa 1984, s. 40.

Przyrostek –ciel:

czciciel I 377; **dostawiciel** II 425 'ten, co dostawia; dostarczyciel' L i SW nie notują *Sądzić tedy należy, że głównym drzwi dostawicielem był znamienity Alexander...*; **gwałciciel** III 108; **karciciel** II 62; **nauczyciel** IV 40; **oczyszcziciel** I 155; **odnowiciel** II 86; **odstawiciel** IV 351 'odnowiciel' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *...aby przyznać odstawicielowi Polski coś niepewnego, coś znikomego, a zwodzić mogącego*; **oskarżyciel** IV 155 'ten, co oskarża' L, SW; **potłoczytel** I 235; **przywłaszczyciel** I 311; **skróciiciel** IV 111; **stworzyciel** I 418; **trwoniciel** III 285; **wierzyciel** III 278; **wskrziesiciel** II 11; **wzgardziciel** IV 415 'ten, co wzgardza' L, SW jako stp. *...najostrzejszego tamowiecznych nauk wzgardziciela Bernarda*; **zbawiciel** II 11. Formant –ciel wyspecjalizował się od czasów najdawniejszych w tworzeniu nazw działacza. Są to derywaty motywowane czasownikami z suf. –i(y)–. Niektóre z nich tylko formalnie pochodzą od tematów na –i(y)–, semantycznie pozostają w relacji do odpowiednich czasowników niedokonanych, np. *nauczyciel* to nie 'ten, co nauczył', ale 'ten, co naucza, uczy'⁹. Wiele wykorzystanych przez Lelewela form ma charakter archaiczny, uroczysty, np. *karciciel, odstawiciel, potłoczytel, wzgardziciel, zbawiciel*; L i SW nie notują rzeczownika *dostawiciel* (dostawca).

Przyrostek –ec (-aniec, -elec):

Przyrostek –ec wystąpił u Lelewela jako wykładnik rzeczowników będących nazwami działacza w nielicznych derywatach: **bycielec** I 209 L i SW nie notują *Jeżeli pobyt, jest raj, miejsce ku pobytowi przeznaczone k'raj, a bycielce, pobyt w nim mający, są krajaty, krawaty...* (według K. Kwaśniewskiej-Mżyk rzeczownik pojawił się w XVIII w.¹⁰); **jeździec** II 427; **mieszkaniec** I 244, copomposita: **latopisiec** II 7 'autor latopisu, kroniki' L podaje *latopiszec*, SW cyt. Lelewela, u Bohomolca *latopiszec ...przyszło wyrzec się tego drogiego przepisywacza latopisców carogrodzkich...*; **zmartychwstaniec** IV 358 'ten, co zmartwychwstał' L, SW nie notuje, jest u Słowackiego.

Przyrostek –ek:

Przyrostek –ek występuje u Lelewela, tworząc różne kategorie słowotwórcze rzeczowników. Nazwy wykonawców czynności stanowią nieliczną grupę: **naśledzek** I 283 'naśladowca' L i SW nie notują *...o czym Dzirzwa niema (...) i Sambji w całym Mateuszu i jego naśledku Kadlubku, nadaremnie potem szukać*; **rozbitek** IV 112 'ten, co się rozbił' L, SW; **świadek** I 139 'ten, co daje świadectwo' L, SW, Benisławska, Jabłonowski.

Przyrostek –ik //–nik:

Formanty –ik i –nik (oraz rozszerzony –elnik, –ownik) omawiam razem, gdyż w wielu przypadkach trudno o jednoznaczną interpretację. Oba suf. były dość szeroko wykorzystywane przez Lelewela. Nazwy działacza stanowią najliczniejszą grupę rzeczowników. *Nomina agentis* mogły być odczasownikowe: **budownik** I 377 'lubiący budować' L, SW jako rzad., Książnin *Między Thrakami byli zakopceni kapnobaci, zwani też ktistes czyli budownicy co bezżenne życie wiedli...*; **buntownik** II 105 'człowiek buntujący się' L, SW, Słowacki; **czarownik** I 318 'ten, co posiada moc czynienia czarów' L, SW, Słowacki; **czytelnik** II 129 'ten, co czyta' L, SW, Jeż; **dopiśnik** I 61 'ten, co dopisuje' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *...niewiadać aby Wojciech był w Krakowie, o czym dopiśnik Ademara upewnia*; **hołownik** II 16 'ten, co hołduje'

⁹ Por. R. Grzegorzczkova, op. cit., s. 39.

¹⁰ Por. K. Kwaśniewska-Mżyk, op. cit., s. 30.

L, SW; **lubownik** IV 336 'kochanek' L, SW, Syrokomla, Słowacki; **osadnik** IV 496 'kolonista' L, SW; **podróżnik** II 351 'ten, co odbywa podróż' L, SW; **poprzednik** II 118 'ten, co poprzedza' L, SW; **posadnik** I 450 'osadnik' L, SW; **pośrednik** III 79 'ten, co pośredniczy' L, SW, Jabłonowski; **powiernik** I 204 'ten, któremu co powierzają' L, SW; **pracownik** IV 463 'ten, co pracuje' L, SW; **przepiśnik** I 14 'przepisywacz' L, SW jako rzad. ...*cały początek w edycji gdańskiej, jest wyjęty i ulepiony, ze sławnego przepiśnika, który żył za Władysława Jagiellończyka*; **przewodnik** IV 77 'ten, co przewodzi' L, SW, Karpiński; **przypiśnik** I 13 'ten, co robi przypisy' L, SW, filomaci 'przypisek'; **przysiężnik** IV 233 'ten, co przysięga' L, SW; **radnik** IV 11 'rajca' L, SW jako stp. ... *w niej [radzie] zasiadali rajcy*, **radnicy** ...; **robotnik** IV 359 'ten, co robi' L, SW; **rysownik** IV 296 'ten, co rysuje' L, SW; **rytownik** IV 366 'ten, co rytuje, graver' L nie notuje, SW; **rzecznik** III 262 'pośrednik, orator' L, SW; **szkodnik** IV 121 'ten, co szkodzi' L, SW; **ślubnik** II 20 'ślubujący; tu: Bóg' L, SW jako rzad. ...*że w zarozumiałości swej, niebieskiego ślubnika, dla męża rycerskiego porzuciła [Oda] ...*; **wpiśnik** IV 419 L i SW nie notują ... *kronika jego [Bogufala] (...) jest nazbyt przepelniona dodatkami późniejszych z wieku XIV go wpiśników...*; **wojownik** II 112 'żołnierz' L, SW, Karpiński; **wyrobnik** IV 32 'człowiek żyjący z wyrobku' L, SW; *composita*: **cudzołożnik** IV 'popołniający cudzołóstwo' L, SW, Karpiński; **czolobitnik** IV 213 'czciciel' L nie notuje, SW; bądź odrzeczownikowe: **bramnik** II 223 L i SW nie notują takiego znaczenia ...*i zamyka bramnik Bolesław bramę...*; **dannik** IV 148 'opłacający daninę' L, SW; **historyk** II 6 'dziejopis, znawca historii' L, SW; **komornik** III 28 'urzędnik do wykonywania wyroków sądowych' L, SW; **lennik** II 16 'wasal' L, SW; **lawnik** III 93 'sędzia z ludu' L, SW; **lucznik** II 418 'strzelec łuczny' L, SW; **męczennik** II 27 'ten, co wycierpiał męki' L, SW, Jabłonowski; **miecznik** IV 303 'urzędnik noszący miecz monarchy' L, SW, Słowacki; **monetnik** IV 350 'ten, co bije pieniądze' L, SW; **mytnik** III 13 'celnik' L, SW, Karpiński; **orężnik** II 96 'ten, co nosi za kim oręż; giermek' L, SW; **pokutnik** II 240 'odprawiający pokutę' L, SW, Karpiński, Beniśławska; **ptasznik** II 7 'myśliwy ptaszy' L, SW, Karpiński; **rolnik** III 11 'ten, co zajmuje się rolą' L, SW; **rzemieślnik** II 360 'człowiek trudniący się rzemiosłem' L, SW; **służebnik** III 73 'sługa' L, SW, Słowacki; **stolnik** II 426 'urzędnik królewski' L, SW; **strażnik** II 9 'mający straż' L, SW; **stronnik** II 47 L, SW; **urzędnik** II 15 'człowiek piastujący urząd' L, SW; **zapaśnik** II 323 'ten, co chodzi w zapasy' L, SW, u Syrokomli zapasnik; **zawodnik** IV 375 'przen. konkurent' L, SW; **złotnik** I 241 'rzemieślnik wyrabiający przedmioty ze złota' L, SW; **żałobnik** IV 213 'człowiek żałujący zmarłego' L, SW; od wyrażenia przyimkowego: **odoreźnik** II 40 'miecznik' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela *W dzień świąteczny dotknięciem ręki, rycerzem uczyniony [Bolesław], a po przysięgach, królowi (cesarzowi), do kościoła jidącemu, jako odoreźnik (miecznik) towarzyszył...*; **podkomornik** III 74 'wyższy urzędnik dworski' SW jako rzad. nie podaje tego znaczenia... *przy kasztelaniach byli podkomornicy, ale ci służebnicy nie mieli urzędu ziemskiego znaczenia*.

Przyrostek -ista/-ysta:

annalista II 21 'ten, co pisze annały' L, SW; **ewangelista** IV 278 'autor ewangelii' L, SW, Jabłonowski; **kopista** III 228 'przepisywacz' L nie notuje, SW; **kopijsta** IV 471 'jw.' L nie notuje, SW jako rzad. cyt. Lelewela, Syrokomla *Nieraz rozmyślałem czyby onego Tharaskę za zdielczę annałów nie uznać, a przynajmniej za onych kopijstę*; **legendysta** II 69 'ten, co spisuje legendy' L i SW nie notują *Ale uważmy (...) jż za panowania Bolesława wielkiego, (którego różni legendyści i kronikarze, Mieczysławem mianują) z Polski był w Rzymie Lambert...* Przytoczone tu nieliczne rzeczowniki utwo-

rzne zostały obcym formantem –ista//–ysta. Wszystkie reprezentują nazwy działacza i powstały od podstaw rzeczownikowych nazywających wytwór czynności, choć w przypadku wyrazu *kopista* // *kopijsta* możliwa jest dwójaka interpretacja: 'ten, co robi kopie' lub 'ten, co kopiuje'. Na uwagę zasługuje neologizm *legendysta* urobiony na wzór *annalista*. Formant często wykorzystywany przez filomatów.¹¹

Substantywizacja przymiotników¹²:

Wśród formacji rzeczownikowych warto zwrócić uwagę na substantywizowane przymiotniki i imiesłowcy wskazujące na wykonawcę czynności: **budowniczy** II 359 'architekt, kierujący budowaniem' L, SW; **godowniczy** IV 220 L i SW nie notują, jest u Syrokomli... *zmówione gody (ugoda), ślubem, swatbą stwierdzona, w siole w siedle weselem, godami przez godowniczego kierowanemi obchodzoną był.*; **krajczy** II 427 'urzędnik dworski, który miał pierwotnie obowiązek krajania potraw u stołu królewskiego' L, SW; **przejezdny** II 354 'przejeżdżający; ten, który przejeżdża' L nie notuje, SW; **przełożony** II 52 'zwierzchnik' L, SW; **rządzący** II 8 'rządca, zwierzchnik; ten, który rządzi' L, SW; **skarbný** IV 359 'skarbnik' L, SW jako rzad. *Urządzenie stępla i stopy było powierzone skarbnym...*

Zgromadzony materiał z zakresu słowotwórstwa rzeczowników nazywających wykonawcę czynności daje przede wszystkim możliwość określenia stopnia produktywności poszczególnych formantów urabiających omawianą kategorię. Porównanie zaś tego materiału z zasobem słownictwa zebranego przez słowniki L i SW oraz z formacjami występującymi w monografiach językowych pisarzy XVIII- i XIX-wiecznych pozwala uchwycić właściwości językowe Joachima Lelewela.

Do najbardziej żywotnych typów *nomen agentis* należą w języku uczonego derywaty z suf.: –ik//–nik (57 nazw, z czego od podstaw czasownikowych 30, od podstaw rzeczownikowych 27), –ca (48 nazw odczasownikowych), –acz (45 nazw odczasownikowych), –arz (18 nazw, tj. 7 od podstaw czasownikowych, 11 od podstaw rzeczownikowych), –ciel (17 derywatów odczasownikowych). Pozostałe formanty użyte zostały do utworzenia poniżej 10 formacji.

Znamioną cechą języka Lelewela jest skłonność do okazjonalnego tworzenia wyrazów nowych, stosowania rzadkich, a często nawet staropolskich. Większość neologizmów, czy raczej indywidualizmów uczonego, wchodzi w zakres słowotwórstwa potencjalnego – są to formacje utworzone według istniejącego w języku wzoru. Do takich należy zaliczyć nazwy działacza, które są oparte na możliwości doraźnego derywowania rzeczowników od podstaw czasownikowych: z suf. – acz: dopisywacz¹³, oddziaływacz, powstrzymywacz, przeciągacz, przejistaczacz, rozpatrywacz, stwarzacz, współubiegacz, wyciągacz, wypisywacz; z suf. – ca: dzielca, konawca, na:ierca, ozorca, prze-słowca, przystawca, wychojca, zdzielca, zierca, współwyznawca; z suf. –ciel: dostawiciel, odstawiciel; z suf. –ik//–nik: dopiśnik, wpiśnik.

Z innych indywidualizmów wymienić można derywaty z suf.: –arz: dziejarz, mythologarz, okładkarz, wymieniarz, żywociarz//żywociaż; –ec: bycielec, latopisiec; –ek: naśledek; –ista: legendysta.

Niniejsze opracowanie nie wyczerpuje oczywiście tematu. Sygnalizuje jedynie, że spuścizna Joachima Lelewela może zainteresować nie tylko historyka, ale i języko-

¹¹ Por. Z. Kawyn-Kurzowa, op. cit., s. 45.

¹² Por. R. Laskowski, H. Wróbel, *Użycie paradygmatu w funkcji formantu słowotwórczego we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski” XLIV 1964, z. 4, s. 214–220.

¹³ Podkreślam wyrazy nie odnotowane w słownikach ani w monografiach pisarzy.

znawcę i że warto, a nawet należy opracować styl naukowy wielkiego dziewiętnastowiecznego historiografa dziejów Polski.

Bibliografia:

1. Boleski A., *Słownictwo Juliusza Słowackiego (1825–1849)*, Łódź 1956.
2. Brajerski T., *O języku „Pieśni” Konstancji Benisławskiej*, Lublin 1961.
3. Brzeziński J., *Język Franciszka Dionizego Kniażnina*, Zielona Góra 1975.
4. Doroszewski W., *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego)*, Warszawa 1949.
5. Grzegorzczak R., *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. 6, Warszawa 1984.
6. Kawyn-Kurzowa Z., *Język filomatów i filaretów. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963.
7. Klemensiewicz Z., Lehr-Spławiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1955.
8. Kobylińska J., *Nazwy działacza z przyrostkiem -acz*, „Język Polski” L II 1972, z. 2, s. 104–112.
9. Kwaśniewska-Mżyk K., *Język Franciszka Karpińskiego*, Warszawa–Wrocław 1979.
10. Laskowski R., Wróbel H., *Użycie paradygmatu w funkcji końcówki fleksyjnej we współczesnej polszczyźnie*, „Język Polski” XLIV 1964, z. 4, s. 214–220.
11. Leleweł J., *Polska wieków średnich*, t. 1 Poznań 1855, t. 2 Poznań 1847, t. 3 Poznań 1851, t. 4 Poznań 1851.
12. Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Warszawa 1807–1814.
13. Peplowski F., *Odczasownikowe nazwy czynności w polszczyźnie XVI wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
14. *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwieckiego, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
15. Szober S., *O języku Stanisława Staszica*, [w:] S. Szober, *Wybór pism*, Warszawa 1959, s. 98–168.
16. Trypućko J., *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza)*, t. 2, Uppsala 1957.
17. Turska H., *Język Jana Chodźki*, Wilno 1930.
18. Węgieł J., *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań 1972.
19. Zieniukowa J., *Z dziejów polszczyzny literackiej w XVIII wieku. Język pism Jana Jabłonowskiego wobec ówczesnych przepisów normatywnych*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968.

Wykaz skrótów:

a –	albo	przen. –	przenośnię
cyt. –	cytuje	rzad. –	rzadki
gw. –	gwarowy	stp. –	staropolski
jw. –	jak wyżej	suf. –	sufiks
L –	Słownik języka polskiego, S.B. Linde	SW –	Słownik warszawski
m.in. –	między innymi	tj. –	to jest
n. –	nazwa		